

O INSTITUTO DE CIÊNCIAS BIOLÓGICAS NO COMBATE AO CORONAVÍRUS

CARTILHA INDÍGENA INFORMATIVA LÍNGUA WAI WAI

Hay tooto komo! **Wahta Owî e Ehsí Marha.** Amna cehcamhokaxmu Universidade Federal do Pará yaw. On yîpu amna ñekatimyasî awya so opoyeno komo, on eperâ poko yaxan coronavirus. Amna nekatimyas awya so yirtinotome, twerî awehtome so marha. Kirwanhe cmare entaxe wasî awya so.

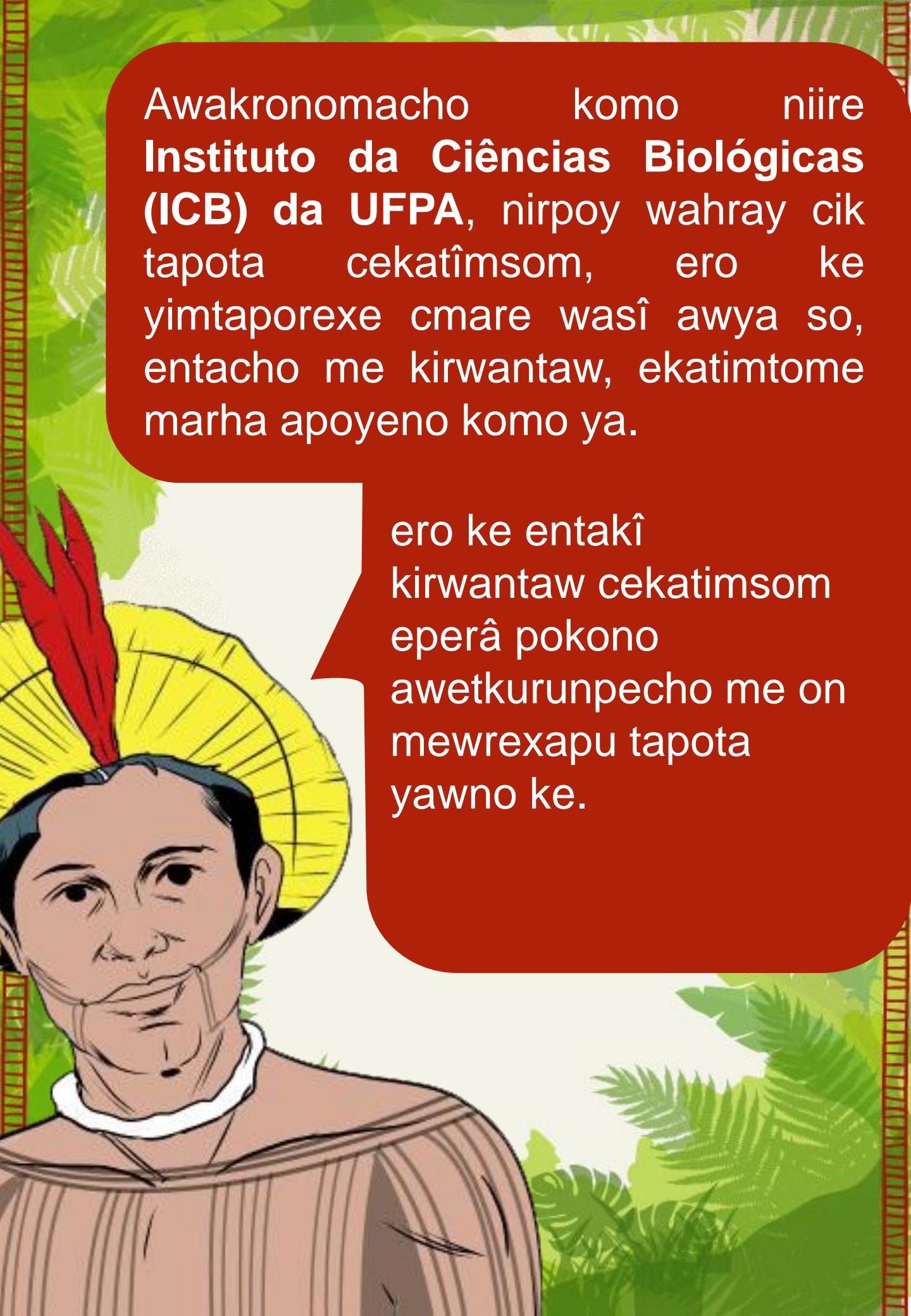
AHCE MÎKRO CORONAVIRUS?

Tooto komo! Eperâ yaxan mîkro (coronavirus) on eperâ (vírus) nîmrî, cetakpaxmu me nasî yohno ro makî kwe, noro yosoti tîhtînoso nasî COVID-19.

Ero nasî yukurumîkno me xa, kîwîrîmanhe me marha nasî okwe Ahnoro roowo poko hakno komo wayihkano nîrasî.

On eperâ mokye ona Brasil pono, ero ke wîkes kîwya so tooto komo, twerî kexixeso wasî kahsîra ehtome.

Awakronomacho komo niire
Instituto da Ciências Biológicas
(ICB) da UFPa, nirpoj wahray cik
tapota cekatîmsom, ero ke
yimtaporexe cmare wasî awya so,
entacho me kirwantaw, ekatimtome
marha apoyeno komo ya.

ero ke entakî
kirwantaw cekatimsom
eperâ pokono
awetkurunpecho me on
mewrexapu tapota
yawno ke.

CIHCIR HAKA

AHCEWA KAHSÎNHE ME NAY?

On kahsiya kîmtakru ñexaro, kîmtapotacho ñexaro, katonîmtopo, kacinîmtopo nixaro marha, karaywa como yay, kpoyeno como yay marha, coronavirus yaw cehsom como yay, mokuche awewru pona, awewnari, kîmtari pona so kahsînhe me nasî on eperâ.

Tîhtînoyaxe kîwyam kehtopo komo itore cehsom me taxe okwe, ero wa kehtopo nasî eperâ yohno epamnonhe me xa ero ke twerî men cexpore nasî.

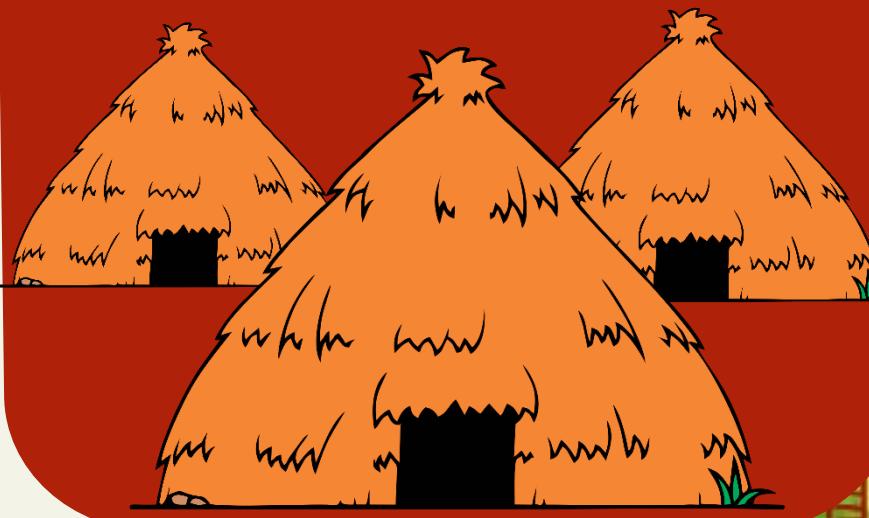
Mîhtînoyaxe rma kîwyam inare ceresmaxmu me taxe, erore payu yaw, erore waraputuru yaw, erore tutumu yaw marha, ero wa kexitaw kahsînhe me nasî eperâ. Eroke twerî men cexpore nasî.

Ero ke kirwanhe entacoko on tapota Tahta como nêkatîmrî kewton po cetapickaxmu como, nexamro kexe kiya so kewton como po kehtopo pokô, mîimo yaw ehcoko kexe, etarira ehcoko kexe marha , ero nêtahcatu (**Distanciamento Social**) kacho mîkro.

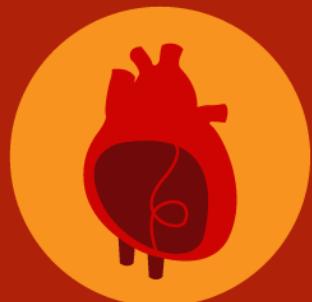
Yaro rma hare kiwyam poxwe citarisom me taxe itore ewto po kexitaw so eyehso tîhcexe, emu pokono me marha taxe, kaan mîin yaka tîtoson me marha taxe, Umana yaka marha esentacho exitaw,karaywa yewton pona marha.

Ero wa kehtopo como ka tîhkotopore nasî on yimaw, eperâ etakpara ehtome, on tapota nasî yaaro no me cewetîsom me cexpore nasî.

AHCE WAY KOMO NAHSÎYA IYOP?

On waray como ti wa nahsîya iyopo
ceperâyemu ro como cik kwe:

**Yohno so
cesesîsom como
(HIPERTENSOS)**

**Kicicme esesîtopo
cehsom marha.**

**Tîkpore kamxukru
cehsom
(DIABÉTICOS)**

**Rikomo
komo**

**Pooco e
Caaca como**

AHCE WA NAY ON YIPU YAW EXITAW (COVID 19)

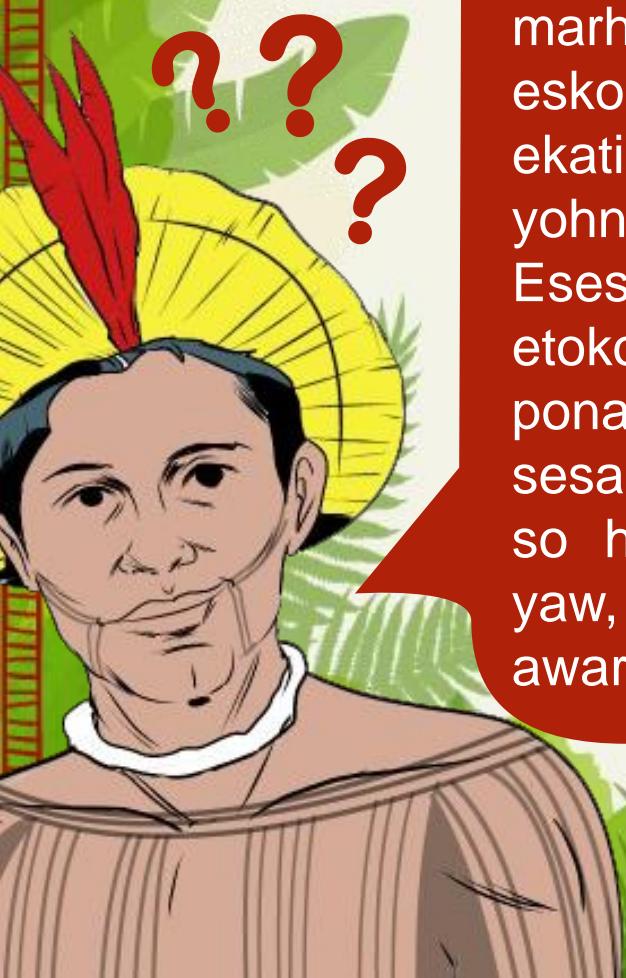
Kocoron
pesî kyopo.

Esesîtopo marha
exihnî wa nasî.

Ero yaw cehsom komo Nerewa yupun, ewnarî netahruya emapona, karan marha nerewa, masukwa marha okwe, ero wa awexitaw tohra esko tooto komo mîn yaka, ekatimko kehcimanhe komo ya yohno awewton pono ya.

Esesîpora awexitaw Yohno marha etoko kehcimacho yaka ewtoymo pona (hospital) esesîpora awexitaw sesai yawno komo wa awenhepetu so há, kanawa yaw, kaykokorono yaw, anarimaw so tarara yaw marha awarâtuso ero wa tooto komo.

CEXPORE CMARE AWAXIXE SO WASÎ AWEWTION KOMO PO!

Tooto kpoyino coronavirus yaw exitaw, ti wa exihra cexpore nasî pîra ro makî, ero wa awexitaw amoro men makpesî eperâ yihtinopîn me apoyino como ya okwe.

Ero ke wa awexixe so wasî amîñ komo yaw kyam makî awewton komo po, apoyino komo marha ankîra esko eseresmaxi amîñ yaka pîra ro makî wikes awya so.

Awewton po exihra awexitaw, twerî men cexpore nasî awetarâtaw, awetîramache takî ewto pona, amîm yaka tkorokapore nasî Ahnoro pono tho yaw awehponhîrî komo ahtarî mero korokakî yaw awehtoponhîrî ewto ymo poy ehxaputho komo.

#FICANAALDEIA

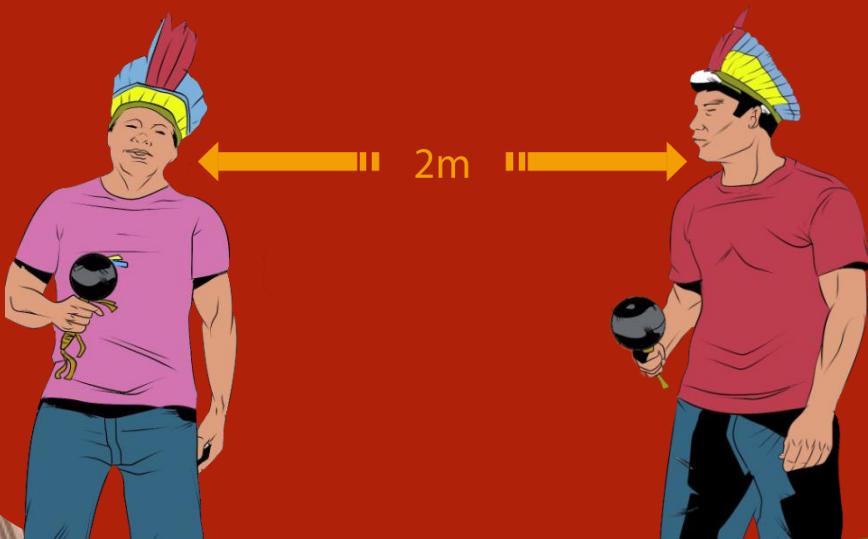

YAKI MEN NASÍ TII WA КЕНТОПО КОМО 3 YAKENON!

(Isolamento Social) Mîîmo yaw makî ehcoko kacho: On tam kpoyno como yakro kehtopo pîn, (vírus) yaw exitaw apoyino como. ero nasî mîîmo yaw kehtopo, kehcimacho yaw marha kehtopo cewnhe tooto eperâ yaw exitaw.

(Quarentena) Pahkî kaamo entopo mohxapu: on reha apoyino como mokuche anarî ewto poy, merpono pîn eperâ chey, ero yipu cirâsî moxe rma ka, eperâmra exitaw mero centikesî yake kaamo nhe há, cepatakaxiro anarimaw eperân.

(Distanciamento Social) Mooxe so kitopo: taa, on marha anarî hara kpoyno como citopo hara twerî eperâ yay kahsîtopo pona, on tan eperâ etakpara ehtopo kahsîranhe ehtome.

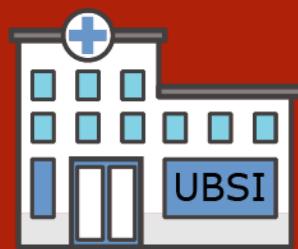
EPERÂ YAW AWEXITAW AHCEWA MÎKE?

SESMA

A Secretaria Municipal de Saúde (SESMA) taa on hara prefeito yan men ixe awexitaw so awakronomacho como, moxam nîmyatu yukuknon awya so liga kacho me awakronomacho xe awexitaw so nîmyatu tapota on wa esko kacho kirwantaw awya so ewto ymo po awexitaw so.

Procures a Unidade Básica de Saúde Indígena (UBSI), Epocoko kehcimacho awewton como pono, nêxamro nenhatus karpera awehtopo anarimaw awenepetu so marha anarî hospitaw yaka ayopo exitaw.

Amoro ceperâyemu ro me awexitaw Tahta como nênîrî me masî, iito awewton po rma anarimaw ewto ymo po, nêxamro aweñatu anana tarposon me awexitaw aweñepetu so marha anarî yaka kercimacho porin yaka ero wa awirâtuso.

AWESEWYUMACHO KOMO WÎKESÎ AWYA SO HARA TOOTO KOMO!

Esemokakî tuuna ke,
sakmu ke marha, álcool
70 ke marha.

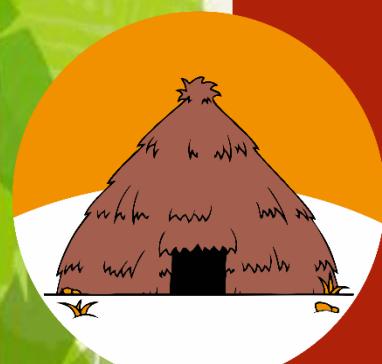
Anarimaw so esmakî
hipoclorito 40 ml, 1 litro
tuuna ero mîkro kirwan
ahcena como korokacho
awya so.

Awatonataw, awacinataw
hara anarimaw ahruko
awewnari, amtari marha
poono ke, awaporî ke
marha ero wa esko
akpara awehtome eperâ.

Aweroro men esko, mooxe kyam tatonêñ komo yay, tacinêm komo yay marha, ero yipu yay cexpore nasî 2 m wicakî moxenon yihay, awewton po esko 14 kaamo, etakpara eperâ ehtome anarimaw apoyino neexi hana ceperayem yakro ero yipu marha cenêpepore kehcimacho yaka esenposo ero wa cexpore nasî.

Awamorî, amtarî, awewnari, awewru marha ahsîra esko yihcarme esemokara rma ka awxitaw ero tan twerî kehtopo wîkes kînya so.

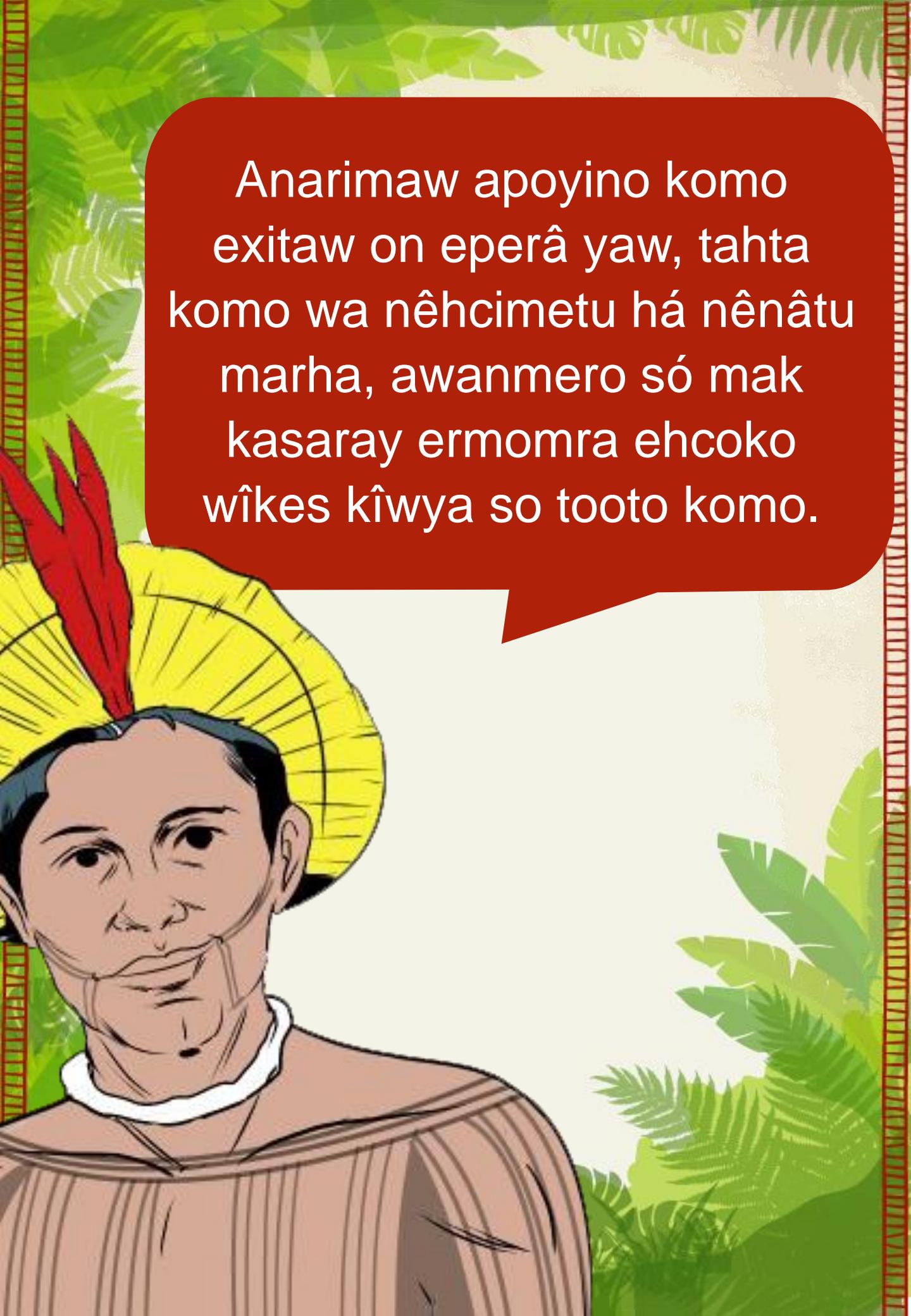

Yimtapotara esko meyehra tooto komo yakro, amoyahsîra marha anîhtînorî tooto exitaw twerî ehcoko eperâ ponamoro apoyino marha.

Entara esko tapota internet yawno tho, enêxa mokyas anarimaw so cemaro tapota ero yipu kewkukmanê me nasî, ahce way xa tapota patawrorono titkesî marha okwe, ero ke tahta komo yay makî entakî nêexamro wa nêkatîmyatu tapota patawrorono há awya so.

Anarimaw apoyino komo
exitaw on eperâ yaw, tahta
komo wa nêhcimetu há nênatu
marha, awanmero só mak
kasaray ermomra ehcoko
wîkes kîwya so tooto komo.

Oroto nay kehtopo komo kirwanhe exihra okwe, ero ke mîmo yaw makî cexpore nasî wîkes kîwya so, eperâ cicerî mooxe kahsîra ehtome, ero yipu yaw exihra kexitaw so tahworem me taxe okre krowon komo po, cehcarnosom me rma wa nay on eperâ, tihtinoso nay on eperâ oroto cenâxe marha, Ahnoro tooto mîkhak yanan komo wa nêhcamhoketu on eperâ pokô yihtînone komo (ciência) nîhtînoyaxe nêxaro wîkes kîwya so.

**OROTO AMORO MAKIRHA OWÎ
AKRONOKÎ AKPACHO POKO
TOOTO KOMO YAKA APOYENO
KOMO YAKA MARHA ENÊPEKO ON
TAPOTA MEWREXAPU ENTOME
YÎHTINOTOME MARHA YIWYA SO.**

UNIVERSIDADE FEDERAL DO PARÁ

INSTITUTO DE CIÊNCIAS BIOLÓGICAS – ICB

ORGANIZADORES

Prof. Dr. Jackson Costa Pinheiro & Prof. Dr. Anderson Manoel Herculano

jackson@ufpa.br (91) 99291 4744

aherculanos@gmail.com (91) 98220 9464

AUTORIA

Prof. Dr. Jackson Costa Pinheiro, Prof. Dr. Anderson Manoel Herculano,
Mestre em Bioantropologia Eliene Rodrigues Putira Sacuena,
Acadêmicas Amanda Pinheiro Conceição e Luana Carvalho Martins

TRADUÇÃO

Acadêmico Rodrigo Gomes do Nascimento Wai Wai

Revisão: Acadêmico Adalton Rodrigues Wai Wai

PRODUÇÃO GRÁFICA

Diagramação: Amanda Pinheiro Conceição, Antônio José
Marinho Aguiar Neto & Luana Carvalho Martins

DESENHOS

Volney Nazareno

FOTOGRAFIAS

Jaime Lisboa

Arquivos da Associação dos Povos Indígenas

Estudantes na UFPA
(APYEUFFPA)